

причина полягає у відсутності у співробітників управлінських можливостей збирати та аналізувати інформацію, яка необхідна для дослідження впливу дій міської влади на суб'єктів підприємницької діяльності. Внаслідок цього якісний аналіз регуляторного впливу підмінюється складанням звичайної пояснювальної записки.

Результати обговорення цієї проблеми засвідчили, що співробітники КМДА не в змозі самостійно проводити аналіз регуляторного впливу в тому обсязі, як це вимагається законодавством. Всі учасники фокус-групи підтримали позицію, згідно з якою аналіз регуляторного впливу мають проводити спеціально залучені для цієї роботи фахівці, – співробітники аналітичних центрів, вищих навчальних закладів, науково-дослідних інститутів.

Незважаючи на те, що за результатами проведеного в 2006 р. дослідження були розроблені пропозиції стосовно механізму врахування підприємницьких ризиків в рамках підготовки регуляторних актів, покращення ситуації не відбулося. Про це, зокрема, свідчать десятки порушень вимог регуляторної політики, які були допущені Київською міською радою та Київською міською державною адміністрацією в 2008-2009 рр., та на усунення яких спрямовані дії Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва [10].

Дослідження сучасного становища із врахуванням підприємницьких ризиків при підготовці регуляторних актів в м. Києві та факторів, які впливають на нього, дозволяє зробити наступні висновки. По-перше, світова фінансово-економічна криза 2007-2009 рр. призвела до посилення державного втручання в економіку, що, в свою чергу, вплинуло на зростання ризикованості підприємницької діяльності в Україні. За таких умов надзвичайно актуальним стає проведення дієвої регуляторної політики, в рамках якої необхідно передбачити врахування підприємницьких ризиків під час здійснення аналізу регуляторного впливу. По-друге, вивчення фактичного стану підготовки регуляторних актів низкою підрозділів КМДА показало, що аналіз регуляторного впливу здійснюється неякісно, без дотримання нормативних вимог законодавства. По-третє, фахівці управлінських КМДА, які готують регуляторні акти, мають дуже слабе уявлення про підпри-

ємницькі ризики та не враховують можливий вплив регуляторних актів на підприємницькі ризики та управління ними. По-четверте, до проведення аналізу регуляторного впливу взагалі, та врахування підприємницьких ризиків, зокрема, потрібно залучати фахівців, – наукових співробітників аналітичних центрів, вищих навчальних закладів та науково-дослідних інститутів.

1. Leaders Statement. The Global Plan for Recovery and Reform – London, 2 April 2009 – Режим доступу: <http://www.g20.org/Documents/final-communique.pdf> – Заголовок з екрану 2. European Charter for Small Enterprises. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enterprise/enterprise_policy/charter/index_en.htm – Заголовок з екрану 3. Розпорядження КМ України від 7 травня 2009 року "Про заходи щодо підвищення рівня безпеки громадян"; наказ Міністерства фінансів України від 8 травня 2009 року "Про зупинення дії ліцензій Міністерства фінансів України на провадження організації діяльності з проведення азартних ігор"; Закон України № 1334-VI "Про заборону грального бізнесу в Україні" від 15 травня 2009 р. 4. Пропозиції Президента до Закону України "Про заборону грального бізнесу в Україні". – Верховна Рада України. Офіційний Веб-сайт. Пропозиції Президента до Закону "Про заборону грального бізнесу в Україні" – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=34855&pf35401=143366 – Заголовок з екрану. 5. Закон України "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності" від 11 вересня 2003 року №1160-IV, ст.1. – Голос України від 14.10.2003 – № 193 6. Ляпін Д.В., Апатенко О.П., Лациба М.В. Моніторинг виконання міністерствами вимог законодавства України про регуляторну політику / Ляпін Д.В., Апатенко О.П., Лациба М.В. – К.: Ін-т власності і свободи; ПВТП "LAT&K", 2009. – 36с. – Режим доступу: http://www.pfi.org.ua/index.php?option=com_docman&task=doc_download&gid=12&Itemid=70 – Заголовок з екрану. 7. Там же. 8. OECD Guiding Principles for Regulatory Quality and Performance, 2005 – Режим доступу: <http://www.oecd.org/dataoecd/19/51/37318586.pdf> 9. Дивись: В.А.Кравченко. Функціональний та інтегральний підходи до управління підприємницькими ризиками: теорія та практика / Володимир Кравченко // Проблеми системного підходу в економіці. – 2008 – №2. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2008-2/Kravchenko_208.htm – Заголовок з екрану; Кравченко В.А. Стан управління підприємницькими ризиками: українська специфіка / Володимир Кравченко // Проблеми системного підходу в економіці. – 2007. – №3. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2007-3/Kravchenko_307.htm. – Заголовок з екрану. 10. Карта антикризових заходів щодо розвитку підприємництва в м. Києві (станом на 18 червня 2009 р.). – Режим доступу: <http://www.dkrp.gov.ua/doccatalog/document?id=122618> – Заголовок з екрану.

Надійшла до редколегії: 5.12.2008

Стаття підготовлена на основі результатів науково-дослідного проекту, профінансованого Державним фондом фундаментальних досліджень Міністерства освіти та науки України

О.О. Гаманкова, канд. екон. наук, проф.
Д.В. Гаманков

СТАНОВЛЕННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА РОЛЬ ДЕРЖАВИ В РЕГУЛЮВАННІ ЦИХ ПРОЦЕСІВ

У статті проаналізовані проблеми становлення ринкових відносин у сфері страхування в Україні. Визначена особлива роль держави у формуванні страхових ринків в країнах з трансформаційними економіками. Здійснено періодизацію розвитку страхового ринку України залежно від його законодавчого унормування.

The article gives us an analysis of problems concerned the formation of market relations in the field of insurance in Ukraine. Special role of government in insurance markets creation in countries with transformation economies has been revealed. Periodization of the Ukrainian insurance market development, depending on its governmental regulation, has been made.

Ринкові перетворення, іманентні перехідному періоду, позначилися на суб'єктивних проявах об'єктивної категорії страхування в нових економічних умовах: в Україні протягом двох останніх десятиліть сформувався страховий ринок. Цей процес, на наш погляд, можна вважати унікальним, оскільки за історично незначний проміжок часу страхова галузь країни зазнала кардинальних змін.

Стрімкість демонополізації та роздержавлення за період з 1989 по 1993 рр. докорінно змінила ступінь впливу держави на страхові процеси: від суцільного монополізму радянської доби до практично повної втрати контролю. Багато в чому це було пов'язано з

абсолютизацією в суспільній і науковій думці на ранньому періоді ринкових перетворень здатності ринку до саморозвитку і саморегулювання. Лише згодом сформувалося розуміння об'єктивної необхідності державного втручання у розвиток ринкових відносин в країні. З відходом держави від безпосереднього регулювання страхової сфери в ній утворився своєрідний організаційний вакуум, сприятливий для розвитку тінювих та корупційно-кримінальних псевдоринкових страхових відносин, які не вдалося подолати й дотепер. Як зазначають автори монографії "Фінансово-кредитні методи державного регулювання економіки" за ред. проф. А.І.

Даниленка, "досвід численних помилок у використанні механізмів саморегулювання в Україні...зумовив усвідомлення тієї істини, що роль держави в економічному житті величезна".[1, с.4].

Дійсно, ринкова форма організації суспільного господарства характеризується достатньо високим ступенем саморегулювання. Саморегулювання властиве розвиненим ринковим відносинам. Його становлення відбувається паралельно з розвитком цих відносин. Разом з тим загальновизнаною об'єктивною властивістю ринкової економіки є наявність так званих "вад ринкового саморегулювання", які виникають через неефективний за Парето розподіл економічних ресурсів. Ці вади є наслідком: недосконалої конкуренції; неспроможності ринку забезпечувати потребу в товарах суспільного споживання; зовнішніх ефектів (екстерналій); неповноти ринків; недосконалості інформації; економічної нестабільності. Наявність перелічених вад ринкового саморегулювання обумовлює необхідність державного втручання в економіку, тобто державного регулювання, ступінь якого в різних країнах є неоднаковою: вона залежить від багатьох факторів: історичних, політичних, ідеологічних тощо.

"У результаті створюється змішана, симетрична суспільно-економічна система для задоволення і індивідуальних, і державних, і загальнонаціональних інтересів для забезпечення благами як приватного, так і суспільного призначення. Вічною проблемою такої системи є оптимальність співвідношення між державою і ринком, державним і приватним сектором, між бюджетом і фінансами суб'єктів ринкового господарства"[2, с.617]. А ефективність державного регулювання базується на усвідомленні того, що, як справедливо зазначає В.М.Федосов, "серцевину управління економікою і фінансами становить чинник дефіцитності ресурсів та імператив вибору"[2, с.19]. Економіки розвинених країн світу являють собою змішану форму ринкових відносин, яка функціонує на основі поєднання механізмів ринкового саморегулювання та державного регулювання. Україна не може бути винятком.

Особливого змісту роль держави набуває у перехідних економіках, подібних до української, в процесі перебудови командно-адміністративних систем на ринкові. Вона полягає у тому, що, за справедливою думкою Б.Є.Кваснюка, саме держава виступає ініціатором реформ, а трансформаційні перетворення не можуть бути здійснені без її активної участі, оскільки ринковий механізм та його інститути знаходяться на стадії формування та розвитку [3, с.19].

Страховому ринку як інтегрованій складовій ринкової економіки притаманні ті ж самі вади ринкового саморегулювання, що й економіці в цілому. Отже, він так само потребує активного державного втручання, без якого вбачається неможливим узгодження економічних інтересів учасників страхових відносин. Створення ефективної системи державного регулювання страхового ринку в основі своїй має спиратися не лише на теорію фінансів, як було прийнято раніше у вітчизняній науці, а й передусім, на теорію державного регулювання економіки, на чому справедливо наголошують такі вчені, як К.С.Базилевич [4, с.9], М.С.Жилкіна [5, с.25] та інші. Як писав свого часу видатний французький вчений-фінансист П.М.Годме, фінансова наука займається, "з одного боку, дослідженням фінансових явищ, а з іншого – широким зверненням до інших наук"[6, с.45].

Потреба в ефективному державному регулюванні страхового ринку пов'язана ще й з високим ступенем відповідальності кожного конкретного страховика за соціально-економічні наслідки своєї діяльності. Невико-

нання страховиком своїх страхових зобов'язань підриває довіру не тільки до конкретного страховика, а й взагалі до ідеї страхування. Саме через це держава не може перебувати осторонь страхової діяльності, пов'язуючи інтереси страховиків, населення і економіки в цілому[7, с.67].

Роль держави у взаємоузгодженні зазначених інтересів як основи для побудови ефективної системи державного регуляторного впливу лежить у центрі західних моделей регулювання економіки та фінансів [2, с.19] і підкреслюється провідними вітчизняними науковцями. Так, В.Д.Базилевич вважає, що оскільки кожен суб'єкт страхових відносин "має власні інтереси, відмінні від інтересів контрагентів, важливо вивчати як суть цих інтересів, так і природу суперечності цих інтересів, шукати економічні механізми їх узгодження і на цій основі визначати розмежування функцій держави і ринку в страховій політиці держави"[8, с.6]. Подібну думку висловлює І.О.Лютий, який пише, що ефективність державної регуляторної політики залежить від переосмислення її концептуальних засад, подолання тих стереотипів, які визначали стратегію і тактику реалізації цілей, а також підходи щодо місця і ролі держави в ринковій економіці [9, с.92]. Це стає можливим за умови, що така політика і застосування конкретних методів регуляторного впливу буде базуватися на узгодженні економічних інтересів усіх учасників страхових процесів та їх гармонізації.

Ця теза набуває особливого значення через те, що фінансове (в тому числі і страхове) право є "однією з найбільш політично "напружених" галузей права. Причому політична напруженість – це властивість фінансового права, яка проявляється з більшою або меншою виразністю завжди в умовах демократичної держави на будь-якому етапі його розвитку. У зв'язку з цим, як зазначає А.А.Мамедов, "розглядаючи питання щодо страхової політики держави... необхідно враховувати і політичну складову у фінансово-правовому регулюванні страхування. Високий ступінь залежності фінансово-правових норм у процесі їх формування від політики і визначає політичну напруженість фінансово-правових норм, в тому числі у сфері страхування. Цей високий ступінь залежності проявляється в тому, що прийняття законодавчих актів у сфері страхування майже завжди має місце в умовах різноманітних політичних конфліктів"[10, с.13]. Додамо: виникають інші економічні інтереси – інтереси певних політичних сил, тоді боротьба між цими інтересами "...за доступ до обмежених фінансових ресурсів" [2, с.17] позначається на фінансовій політиці держави і робить її непередбачуваною.

Питання щодо місця і ролі держави в загальній економічній системі залишається, на наш погляд, сповненим протиріччя та неоднозначним. Провідні теоретичні доктрини сучасності прагнуть "вбудувати" державу у так звану "контрактну парадигму економіки". Нобелівські лауреати Дж. Б'юкенен, Дж.Стігліц, Д.Норт пропонують розглядати державу як одну з установ ринкової економіки, котра пропонує громадянам контракти щодо захисту прав власності, які є вигідними для усіх через ефект економії на масштабі. Проте при цьому держава, володіючи повноваженнями монополіста, може використувати свою економічну владу неефективно.

Необхідно враховувати, що неокласична теорія щодо ролі держави виникла як втілення англосаксонської інтелектуальної традиції природничого права і сформувалася в умовах панування економічного макросвіту, який отримав в геополітиці назву "атлантичний". Активне втручання держав цього світу у розв'язання зовнішніх (торгівельних, геополітичних) проблем, яке забезпечувало, до

того ж, швидке зростання багатства його громадян, утворило підґрунтя для розвитку ідей щодо підпорядкованості держави по відношенню до громадянського суспільства. Інша річ – континентально-європейська інтелектуальна традиція, яка розглядала державу крізь призму внутрішніх сухопутних проблем. Необхідність консолідації під єдиною економічною владою великих територій, населених різноманітними етносами, підштовхувала теоретиків до висунування ідей главенства державних інтересів. Ця світоглядна установка бере свій початок від німецької філософії (Гегель), де держава трактується як така, що має сакральну основу, найвищу цінність, незалежну від індивідуальних інтересів громадян, а державні інтереси переважають інтереси індивідуальні. Як відомо, радянська економічна думка протягом довгого часу розвивалася, запозичуючи ті ідеї німецької економічної школи, які висували державу на роль центрального суб'єкта економіки. З переходом же до ринкових відносин і відмовою від "догм марксизму-ленінізму" було відкинуто й здорові і плідні ідеї, в тому числі стосовно ролі держави в економічному житті країни. Ми вважаємо, що сучасний етап розвитку глобальної економіки призвів окрім взаємозалежності ще й до підсилення міждержавної конкуренції в рамках єдиного планетарного геополітичного простору. Це означає, що на державу в економічній сфері знову покладаються завдання протидії негативним проявам глобалізації, що ми наразі спостерігаємо в усіх розвинених країнах світу. Цю точку зору поділяють і провідні учені України: "Фактично неконтрольоване панування монополій, системні економічні кризи, які спричиняли глибоку депресію протягом останніх двох століть, об'єктивно вимагали активного державного втручання у процеси відтворення"[1, с. 4]. Світова практика не знає жодного прикладу відмови держави від регулюючих функцій. Навпаки, за останні роки в усіх промислово розвинених країнах спостерігається тенденція стійкого росту масштабів державного регулювання. Особливо це відчувається в умовах глобальної фінансової кризи.

Таке втручання несе в собі не тільки позитиви, але й загрози. Вади державного регулювання економіки свого часу було докладно розглянуто Дж.М.Кейнсом. Вважається, що саме він найбільш глибоко обґрунтував необхідність державного впливу на економіку у своїй класичній науковій праці "Загальна теорія зайнятості, процентів і грошей" (1936) В ній учений чітко окреслив коло специфічних макроекономічних проблем, запропонував основоположні принципи методології та методики їхнього аналізу, сформулював завдання економічної політики держави. Реалізація соціально-економічної політики, вибір методів та засобів державного регулювання залежать, за Дж. М.Кейнсом, від діяльності державного апарату з урахуванням вад держави. Виокремлюють чотири групи чинників, які негативно впливають на обґрунтування та реалізацію державних управлінських рішень у сфері державного регулювання:

- Обмеженість інформації. Застосування будь-яких інструментів державного регулювання має ґрунтуватися на аналізі можливих наслідків прийнятих рішень. Там, де не вистачає об'єктивних даних, що унеможливають прогнозування результатів з достатньою достовірністю, слід, як правило, утримуватися від надмірного державного втручання в економіку.

- Нездатність держави повністю контролювати реакцію контрагентів на її дії. Втручання держави в економіку може спричинити негативні побічні наслідки (екстерналії).

- Недосконалість політичного процесу. Під впливом виборців, лобювання інтересів певних бізнес-структур, політичних маніпуляцій тощо державні органи

здатні застосовувати неадекватні методи регулювання і тим самим проводити неефективну політику.

- Обмеженість контролю над державним апаратом. Особливості становища та поведінки бюрократії здатні посилювати неефективність функціонування економіки, зокрема, призводити до надмірного зростання управлінського апарату та невиправданого збільшення бюджетних витрат на його утримання.

Для реальної економіки характерні ситуації, коли одночасно мають місце і вади ринку, і вади державного втручання. При цьому послабити вплив одних вад найчастіше можна лише посилюючи вплив других. Приймаючи економічні рішення, слід зіставляти наслідки впливу вад ринку і вад держави, щоб визначити оптимальну форму та межу державного регулювання.

Прояв дії виокремлених Дж.М.Кейнсом чотирьох груп чинників, які є вадами державного регулювання економіки, можна більшою або меншою мірою спостерігати в процесі становлення вітчизняного страхового ринку. Сприймати їх треба як застереження проти невдалого і необґрунтованого застосування тих чи інших методів державного регуляторного впливу на розвиток ринкових відносин у цій сфері. Особливо гострою, на наш погляд, є проблема обмеженості інформації. Ми повністю поділяємо думку В.М.Федосова, який наголошує, що питання доступу до фінансової інформації – "одні з найболючіших в Україні. Якщо в працях Д.Е.Стігліца, Д.Акерлофа і М.Спенса йдеться про асиметрію інформації, то в Україні фінансово-бюджетна інформація майже повністю відсутня і недоступна. Навіть учені-фінансисти не можуть її отримати, не кажучи вже про її об'єктивність, правдивість, точність, повноту, доступ до неї основних верств суспільства. Ситуація з отриманням інформації навіть гірша, ніж вона була за радянських часів"[2, с.616]. Брак достовірної інформації поряд з іншими вадами державного регулювання дає багато прикладів, як пише І.О.Лютий, "впровадження тактичних цілей, які не тільки не враховують дію законів ринку, але й суперечать їм. У цій ситуації механізм реалізації фінансової політики держави призводить до загострення суперечностей між суб'єктивізмом урядової політики і об'єктивністю функціонування ринкового механізму"[9, с.92].

Роль державного впливу на страховий ринок України була і залишається визначальною. Досліджуючи становлення страхового ринку України, фахівці порізно підходять до періодизації його розвитку та характеристики цих періодів. Але беззаперечним є визнання вченими того факту, що розвиток ринку абсолютно підпорядковувався ступеню його законодавчого забезпечення. Так, О.Залетов виокремлює три періоди: 1990 – 1996 рр. (період створення та прийняття перших законодавчих актів з регулювання діяльності на страховому ринку); 1996 – 2001 рр. (прийняття Закону України "Про страхування"); 2001 р. – по теперішній час (прийняття нової редакції закону України "Про страхування") [11, с. 18-40]. Я. Шумелда так само налічує три періоди, але періодизація дещо інша: 1990 – 1993 р.р. (відсутність страхового законодавства, період стихійного розвитку); 1994 – 1996 рр. (розвиток ринку регулювався Декретом Кабінету Міністрів України "Про страхування"); 1997 р. – по теперішній час (ринок регулюється Законом України "Про страхування" в його першій і другій редакції) [12, с.50]. Т.Ротова виокремлює 4 періоди: 1991 – 1993 рр. (страхування здійснювалося відповідно до Закону України "Про господарські товариства"); 1993 – 1996 рр. (прийнято Декрет Кабінету Міністрів "Про страхування"); березень 1996 – жовтень 2001 рр. (прийнято Закон України "Про страхування"); жовтень

2001 р. – по теперішній час (прийнято нову редакцію Закону України "Про страхування") [13, с. 101-102].

Поділяючи, в цілому, думку учених щодо необхідності дослідження становлення страхового ринку України за окремими періодами, періодизацію ми бачимо дещо іншою. На наш погляд, у своєму розвитку вітчизняний страховий ринок пройшов 4 періоди: 1989 – 1993 рр. (стихийний розвиток ринку, відсутність страхового законодавства; 1993 – 1996 рр. (ринок регулюється Декретом Кабінету Міністрів "Про страхування" (1993р.); 1996 – 2001 рр. (ринок регулюється Законом України "Про страхування" в його першій редакції (1996 р.); 2001р. – по теперішній час (ринок регулюється Законом України "Про страхування" в його другій редакції (2001 р.). При цьому, як і інші дослідники, періодизацію розвитку ринку ми схильні пов'язувати, передусім, з *прийняттям органами державної влади та управління базових законодавчих та нормативних актів, які й обумовили процеси, що відбувалися на ринку.*

I період: 1989 – 1993 рр. Цей період характеризується стихійним розвитком. Страхові відносини законодавчо не унормовані. Відсутні спеціальні вимоги до страхових компаній. Діяльність страховиків регулюється загальним Законом України "Про господарські товариства" (1991 р.), який не враховує специфіку цієї діяльності. Не існує жодних обмежень щодо створення страхових компаній, як і жодних вимог щодо їхньої фінансової спроможності (мінімальний розмір статутного фонду не встановлено; обов'язковість формування страхових резервів не визначено; платоспроможність страховиків не контролюється). Державне регулювання страхової діяльності відсутнє. Відбувається первісне накопичення капіталу у секторі приватного страхування, в тому числі за рахунок надходжень від страхування відповідальності позичальників за непогашення кредитів, про що йшлося вище, а також "короткострокового інфляційного страхування життя", відомого під назвою "зарплатних схем". Страхові компанії, створені у цей період, будували свою господарську діяльність, користуючись, здебільшого, досвідом Держстраху УРСР. Досвід цієї страхової організації ліг в основу першого законодавчого акту у сфері страхування – Декрету Кабінету Міністрів "Про страхування", прийняття якого у травні 1993 започаткувало новий етап розвитку страхового ринку України.

II період: 1993 – 1996 рр. Він являє собою час функціонування страхового ринку в правовому полі, створеному завдяки Декрету Кабінету Міністрів "Про страхування" (далі – Декрет). Як будь-який перший нормативний акт у будь-якій галузі економіки, цей Декрет не міг бути досконалим. Він був "перехідним" документом, який сполучав у собі досвід діяльності радянського Держстраху і набутки перших років ринкових перетворень у страхуванні. Але беззаперечною перевагою даного документа був вже сам факт його появи на тлі повної відсутності спеціального законодавчого забезпечення у комерційному страхуванні. Декретом було вперше унормовано специфічний понятійний апарат, використовуваний у сфері страхування; окреслені вимоги держави до страховиків: їхній статус та форми організації, розмір мінімального статутного фонду (5 тис. доларів в еквіваленті), умови забезпечення платоспроможності; визначено перелік видів страхування, на проведення яких страховики могли отримати ліцензію; встановлено вимоги до договорів страхування. Вперше в історії вітчизняного страхування Декретом запроваджено поняття "державний нагляд за страховою діяльністю"; визначено установу для здійснення такого нагляду – Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю (далі – Укрстрахнагляд), який на

виконання норм Декрету було створено Постановою Кабінету Міністрів від 17 вересня 1993 р. № 743. Першочерговим завданням Укрстрахнагляду стало приведення діяльності страхових компаній у відповідність до вимог Декрету КМУ "Про страхування", розробка нормативних актів у розвиток норм Декрету, здійснення нагляду за страховими компаніями

III період: 1996 – 2001 рр. охоплює якісно новий етап розвитку вітчизняного страхового ринку. Він розпочався з прийняттям Верховною Радою України першого в історії держави Закону України "Про страхування" (березень 1996 р.). Завдяки цьому законодавчому акту ринок отримав стимули до якісно нового розвитку. Було вперше запроваджено поняття страхових технічних резервів, визначені законодавчі вимоги до платоспроможності страховиків, окреслено порядок формування прибутку від страхової діяльності, упорядковано перелік обов'язкових видів страхування. Поряд із якісними змінами найважливішими чинниками законодавчого впливу на кількісні параметри розвитку ринку ми вважаємо: а) розподіл страхових компаній на ті, що здійснюють страхування життя і ті, що здійснюють загальне (ризикове) страхування; б) більш як двадцятикратне підвищення мінімального розміру статутного фонду страховиків: з 5 тис. дол. США (в еквіваленті) – до 100 тис. ЕКЮ, а для страховиків із засновниками-нерезидентами – до 500 тис. ЕКЮ (в еквіваленті). На цих чинниках ми вважаємо за доцільне зупинитися більш докладно, оскільки внаслідок реалізації зазначених норм Закону протягом одного року відбулося стрімке скорочення чисельності страхових компаній: якщо у 1996 р. в Україні налічувалося 700 страховиків, то по закінченні 1997 р. їх залишилося лише 241.

Розмежування страховиків на "лайфові" і "ризикові" страхові компанії – що є звичайною справою для розвинених страхових ринків – мало для вітчизняних страховиків специфічні причини і специфічні наслідки. Історично склалося так, що за радянської доби Держстрах СРСР, будучи єдиним в країні страховиком, здійснював одночасно операції як зі страхування життя, так і з інших видів страхування – тобто, за міжнародною термінологією, визначався як композитна страхова організація. На початку ринкових перетворень, коли окрім досвіду Держстраху СРСР, іншого досвіду ведення страхової справи в країні не існувало, усі нові комерційні страхові компанії створювалися, подібно до Держстраху, як композитні. Вони мали право укладати договори страхування життя нарівні із договорами загального страхування. Законодавча невизначеність щодо договорів страхування життя у той період призвела до появи псевдострахових договорів, відомих під назвою "інфляційного страхування життя", укладання яких набуло стрімкого поширення. Всупереч економічній сутності страхування життя (довготерміновий характер договорів, періодичність сплачуваних внесків), які в усьому світі використовуються як інструмент капіталізації страхової премії, інфляційне страхування життя переслідувало зовсім інші цілі: по-перше, виплату страховальнику в умовах гіперінфляції початку 90-х років надвисоких відсотків за фактом закінчення дії договору; по-друге, перетворення безготівкових страхових внесків, здійснюваних страхувальниками-підприємствами, на готівкові страхові виплати застрахованим фізичним особам. Сплачувана за такими договором страхова премія дорівнювала страховій сумі. Термін дії договору складав від 3-х місяців до одного року. По закінченні договору страхова компанія здійснювала виплату страхової суми, збільшеної на певний відсоток, який відповідав відсоткам, сплачуваним банками за депозитними

вкладами (в умовах гіперінфляції тих років відсотки за депозитами сягали 180 % річних). Але платіжна криза 1995 р. призвела до неспроможності виплати банками таких відсотків, а отже – до неспроможності страховиків виконати свої зобов'язання перед страхувальниками та застрахованими за рахунок коштів страхових резервів. Джерелом виплат стали слугувати нові надходження страхових премій – тобто утворилися фінансові піраміди, ліквідувати які стало можливим в тому числі й завдяки запровадженню законодавчої норми щодо розмежування діяльності вітчизняних страховиків. Починаючи з 1997 р. ті з них, котрі отримали ліцензію на страхування життя, не мали права здійснювати інші види страхування, і навпаки. Враховуючи, що на той момент вже існували затвержені відповідним наказом Укрстрахнагляду вимоги до договорів страхування життя, а також враховуючи загальноекономічні умови, несприятливі для укладання довготермінових договорів, якими є договори страхування життя, переважна більшість вітчизняних страховиків обрала сферою своєї діяльності загальне страхування. У сфері страхування життя станом на кінець 1997 р. не залишилося й 10-ти страхових компаній. Ті із страховиків, які спеціалізувалися виключно на інфляційному страхуванні життя, мусили залишити ринок. Даний вид страхування практично завершив своє існування. Різке скорочення частки операцій зі страхування життя припадає саме на 1997, 1998 і 1999 рр. (з 1,2 % загального збору чистих страхових премій у 1996 р. – до 0,6 % у 2000 р., тобто майже у 20 разів. Лише у 2000 р. ця частка стабілізувалася з тим, щоб потім поступово, повільно зростати протягом наступних семи років. У 2007 р. вона досягла 6,3 %, і цей показник вважається достатньо оптимістичним, з огляду на сучасний стан української економіки. Так само мусили залишити ринок страхові компанії, які не спромоглися протягом року після набуття чинності Законом України "Про страхування" наростити свої статутні фонди до законодавчо визначеного мінімального розміру. Це є позитивним моментом, оскільки фінансова спроможність страхової компанії багато в чому визначається розмірами і якістю її статутного фонду (статутного капіталу). Чим більшим є розмір статутного капіталу, тим впевненішою почувається страхова компанія на ринку. Вона відразу може брати на себе великі обсяги відповідальності – а отже, отримувати більші обсяги страхових премій (найважливіше джерело формування залученого капіталу) і швидко розвиватися. Крім того, на початку діяльності, коли страхові резерви ще не сформовані, іншого джерела для покриття можливих збитків у страховика просто не існує. Через те, що статутний капітал від самого початку заснування страхової організації формує основу її фінансової стійкості, його розміру і структурі в усіх країнах світу приділяється велика увага. Закон України "Про страхування" в своїй першій редакції започаткував механізм державного регулювання капіталізації вітчизняних страховиків, який набув в подальшому свого розвитку і позитивним чином позначився на формуванні вітчизняного страхового ринку в його сучасному вигляді.

IV період: 2001 р. – теперішній час. Цей період розпочався з набуттям чинності другою редакцією Закону України "Про страхування", яку було прийнято у відповідності до якісних змін, які відбулися на страховому ринку. Даний період характеризується новим підвищенням вимог до мінімальних розмірів статутного фонду страховиків. Починаючи з 2001 р. і по теперішній час страхова організація може отримати ліцензію і розпочати свою статутну діяльність лише за умови, що вона

спромоглася сформувати свій статутний фонд у відповідності до вимог Закону України "Про страхування". При цьому вперше було встановлено різні вимоги щодо статутних фондів "ризикових" і "лайфових" страховиків. В той же час неоднакові вимоги до величини статутних фондів страховиків, створених за участю або без участі нерезидентів, було скасовано.

Мінімальний розмір статутного фонду страховика, який займається загальними видами страхування (видами страхування іншими, ніж страхування життя), було встановлено на рівні 1 млн. євро, а страховика, який займається страхуванням життя – 1,5 млн. євро за валютним обмінним курсом валюти України. Оскільки для нарощування статутних фондів страховики отримали три роки з моменту набуття чинності новою редакцією Закону, різкого зменшення чисельності страхових компаній у цей період не спостерігається, а починаючи з 2001 р. кількість страховиків в Україні помітно зростає: з 328 у 2001 р. до 468 на початок 2008 р.

Окрім кількісних вимог до статутного фонду були встановлені більш жорсткі якісні вимоги. Так, новостворені страховики або діючі страховики у випадку збільшення зареєстрованого статутного фонду повинні забезпечити його формування виключно у грошовій формі, в той час як перша редакція закону України "Про страхування" передбачала можливість до 40 % статутного фонду формувати не тільки грошовими внесками, але й іншими матеріальними цінностями.

Подальшого розвитку набуло унормування ліцензованих добровільних та обов'язкових видів страхування. Перелік видів страхування, на проведення яких вітчизняні страховики можуть отримати ліцензію, став максимально наближеним до переліку, застосовуваному в країнах Євросоюзу. Особливо детального законодавчого унормування у другій редакції Закону України "Про страхування" набуло страхування життя, яке отримало таким чином імпульс для подальшого розвитку.

Був розширений перелік технічних резервів, що їх мають право або зобов'язані формувати вітчизняні страховики; передбачено можливість застосування різних методів обчислення резерву незароблених премій; уточнено вимоги до платоспроможності страхових компаній, в тому числі перелік дозволених активів, якими можуть бути представлені страхові резерви.

В цілому ж, завдяки новій редакції Закону України "Про страхування", було розширено та поглиблено правові засади розвитку ринку, започатковані у 1996 р. першою редакцією цього Закону. Разом з тим слід зазначити, що темпи розвитку ринкових відносин у цій сфері є такими, що потребують швидкого та перманентного коригування норм страхового права, поступового наближення його до міжнародних стандартів. Поточний період розвитку страхового ринку, скоріш за все, завершиться з прийняттям нового Закону України "Про страхування", проектом якого передбачене нове підвищення вимог до мінімального розміру статутного капіталу страховиків (3 мільйони євро – для страховиків, які здійснюють страхування життя; 2 мільйони євро – для страховиків, які здійснюють загальне страхування; 3 мільйони євро – для страховиків, які здійснюють страхування об'єктів з підвищеною вартістю (так званих "великих ризиків"); 3 мільйони євро – для перестраховиків). Не заперечуючи важливість інших норм законопроекту, ми вважаємо, що саме ці зміни стануть найбільш впливовим чинником, який позначиться на подальшому розвитку страхового ринку України. Важливо зазначити також те, що вперше розмір статутного капіталу визначається не тільки залежно від профілю діяльності стра-

ховиків (страхування життя і загальне страхування), але й безпосередньо корелює з обсягами страхової відповідальності, які буде нести на собі страхова компанія ("великі ризики"; перестраховання). Це призведе до зростання капіталізації окремих страховиків і ринку в цілому; до поглиблення спеціалізації компаній; до підвищення ємності вітчизняного страхового ринку.

Ще одна норма законопроекту, якщо її буде прийнято, суттєво вплине на страхові процеси, вірогідно, різко зменшивши кількість страховиків на ринку. Ця норма стосується форми організації страхових компаній. Чинне законодавство України передбачає можливість створення страхових компаній у вигляді акціонерних товариств (відкритого і закритого типів), повних, командитних товариств та товариств з додатковою відповідальністю.

Історично склалося так, що переважна більшість страховиків, які діють в Україні, утворені як акціонерні товариства закритого типу. Хоча на розвинутих західноєвропейських ринках найбільш поширеною формою є відкриті акціонерні товариства. Структура страхових компаній України за формою організації відповідно до Державного реєстру фінансових установ на початок 2008 р. була такою: відкриті акціонерні товариства – лише 9,2%; товариства з додатковою відповідальністю – 17,3%; акціонерні товариства закритого типу – 73,5%. Така структура зумовлена специфікою формування страхового ринку України, оскільки переважна більшість страхових компаній створювалася свого часу для обслуговування інтересів своїх засновників та афілійованих структур.

Законодавчі вимоги щодо зміни форми організації страхових компаній і перетворення їх на акціонерні товариства залишать поза законом більше 90% діючих страховиків. Процес перереєстрації поряд із збільшенням статутних капіталів стане доволі болісним для вітчизняних компаній. Скоріш за все, ця норма законопроекту є однією з таких, які зустрінуть явний або прихований опір, враховуючи кептивний характер багатьох страховиків і те, що власниками страхових компаній нерідко виступають впливові політики, в тому числі парламентарії. В той же час для розвитку ринку, для під-

вищення ступеню прозорості страхових операцій за провадження даної норми відіграло б дуже відчутну роль. Недосконалість політичного процесу (одна з вад державного регулювання економіки за Дж. М. Кейнсом) в даному випадку, як і в багатьох інших, набуває особливого змісту. Бо саме під впливом боротьби політичних сил за свої економічні інтереси формується останнім часом страхова політика держави, а отже – вітчизняний страховий ринок.

На наше глибоке переконання, роль держави в регулюванні розвитку страхового ринку має бути посилена, оскільки він як частина фінансового сектору економіки, виступає фактором стабільності і чинником національної безпеки країни. Найважливішим напрямком регуляторного впливу держави має бути створення прозорого і соціально спрямованого ринкового середовища із класичним переліком страхових послуг, які там пропонуються.

1. Фінансово-кредитні методи державного регулювання економіки: Монографія / за ред. д-ра екон. наук А.І.Даниленка. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2003. – 415 с. 2. Бюджетний менеджмент: Підручник / В.Федосов, В.Опарін, Л.Сафонова та ін.; За заг. ред. В.Федосова. – К.: КНЕУ, 2004. – 895 с. 3. Болховітінова О.Ю., Кваснюк Б.Є., Кіреєв С.І. та ін. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні / НАН України; Інститут економічного прогнозування / Б.Є.Кваснюк (ред.). – К.: Х.: Форт, 2003. – 424 с. 4. Базилевич К.С. Об'єктивна необхідність і межі державного регулювання страхової діяльності // Вісник КНУ. – Серія "Економіка". – 2006. – № 81-82. – С.9-11. 5. Жилкіна М.С. Государственное регулирование страхового рынка. М.: Компания "Спутник+". – 2002 г. – 380 с. 6. Годме П.М. Финансовое право: пер.с франц. – М.: Прогресс, 1978. – 459 с. 7. Шахов В.В. Страхование: Учебник для вузов. – М.: Страховой полис, ЮНИТИ, 1997. – 311 с. 8. Базилевич В.Д. Сучасна парадигма страхування: суть та протиріччя // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, серія "Економіка". – 2006. – № 81-82. – с.6-9. 9. Лютий І., Алексеєнко Л. Фінансова система та її вплив на макроекономічні процеси в Україні // Економіка України. – №1, 2006. – с.92-93. 10. Мамедов А.А. Правове норми как важнейший регулятор отношений в сфере страхования // Страховое дело. – 2004. – №9. с.12-17. 11. Залетов А.Н. Страхование в Украине. Под ред. д.э.н. О.А.Слюсаренко. – К.: Международная агенция BeeZone, 2002. – 452 с. 12. Шумелда Я. Страхування. Навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей. Видання друге, перероблене і доповнене. – Тернопіль: Джура, 2006. – 296 с. 14. Ротова Т.А. Страхування: Навч. посіб.- 2-ге вид. переробл. та допов. – К.: Київ. Нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 400 с.

Надійшла до редколегії: 8.12.2008

О.М. Залетов, канд. екон. наук, доц.

СТРАХУВАННЯ ВІД ПОВЕНЕЙ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Розглянуто особливості страхування від повеней в Україні та світі. Запропоновано напрями розвитку вітчизняного ринку страхування від повеней.

The features of ensuring are considered against floods in Ukraine and world. Directions of domestic market of ensuring development are offered against floods.

Природа впливає на суспільство за законами свого розвитку. Внаслідок цього різні стихійні лиха заподіюють людству значний збиток. Такі природні явища, як повені, бури, урагани, землетруси, пожежі, заморозки, град тощо в короткі проміжки часу можуть знищити або ушкодити рухомі та нерухомі об'єкти й інші цінності.

Щороку у світ повені завдають шкоди містам, дорогам і сільськогосподарським угіддям, що виражається в більших людських втратах і величезній втраті для економіки в цілому. У Європі повені є найбільш частим стихійним лихом. До 75% страхових виплат за договорами страхування від стихійних явищ припадає на повені. Непрямі економічні й соціальні наслідки, які підраховувати складніше, підкреслюють важливість цього виду природних катаклізмів, а також заходів по зниженню таких наслідків і супутніх їм ризиків.

Таким чином, найбільшу зацікавленість відносно повеней і їхніх наслідків проявляють адміністративні органи, що несуть відповідальність за практичне місцеве керівництво, а також страховий сектор, що спеціалізується на економічному впливі й наслідках повеней шляхом обліку факторів ризику [1].

Повені супроводжують людство з найдавніших часів. До наших днів дійшли відомості про катастрофічні розливи річок Хуанхе в 2297 р. до н.е. та Нилу приблизно 3 тис. років тому. Але якщо раніше ці стихійні лиха були надзвичайно рідкими, то за останні сторіччя, і особливо в наш час, частота та розміри завданого ними збитку стрімко ростуть. Так, до нашої ери повені в найбільш повненебезпечній країні – Китаї – відбувалися один раз за 50 років, а тепер протягом року тут нерідко трапляється декілька таких катастроф. У найбільш